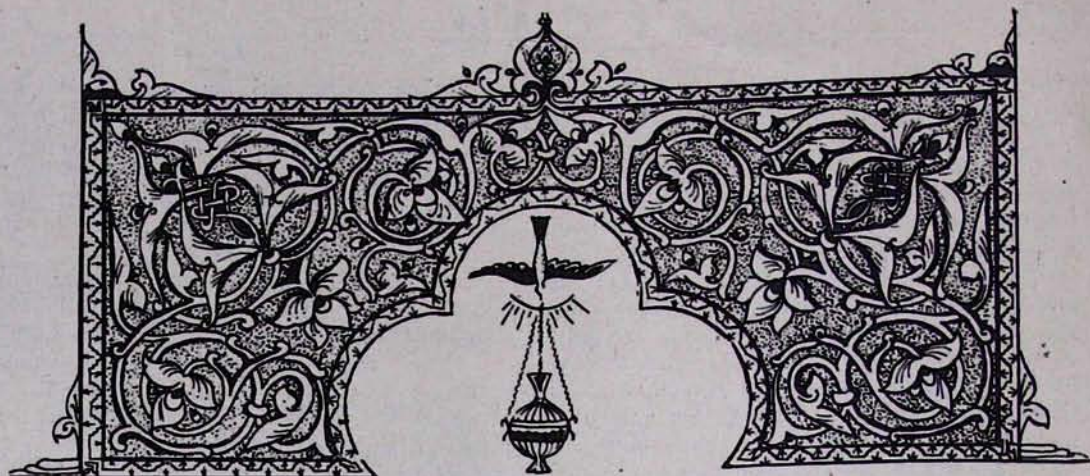

ՊՐՈՖ. ԳԵՐՀԱՐԴ ԲԱՍԱՐԱԿԻ ԶԵԿՈՒՅՈՒՄԸ*

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ Ի ՆՊԱՍՏ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ

Ֆրիդրիխ Լուֆսը, որը 1887-ից մինչև 1926 թվականը այստեղ եկեղեցական պատմություն էր ուսումնասիրում, գրում է. «Հայ եկեղեցին արևելյան ազգային եկեղեցիների շարքում ոչ միայն պատվականագույնն է, այլև ամենանշանավոր և հոգևոր կենսունակություն ունեցողը»:

Օտարների նման հաստատումները հիմնավորվում և վավերական են դառնում հայագի հեղինակների վկայություններով, որոնք առավել ևս արժեքավոր և լուսաբանող են, երբ վերաբերում են Հայ եկեղեցու տեսանկյունից մի հերետիկոսի, այսինքն՝ հայ բողոքականի: Եկեղեցուց արտաքսման մասին նա գրում է. «Նա (Եկեղեցին) վտարում է տվյալ անձին ոչ միայն եկեղեցուց, այլև ազգային հավաքականությունից: «Ազգ» և «Կրոն» գաղափարները միևնույնն էին: Հայը միաժամանակ քրիստոնյա էր և ոչ թե մի կողմից հայ և մյուս կողմից քրիստոնյա»: Ազգի և եկեղեցու, եկեղեցու և ազգի այս նույնությունը, ոչ որպես մեկի նույնականությունը մյուսի հետ նշանակում է, որ պատմությունը, պատմական ճակատագիրը հա-

վասարապես է բաժին ընկել երկուսին միաժամանակ՝ թե՛ պատերազմի և թե՛ խաղաղության ընթացքին, ինչպես և հավաքական գոյությանը ընդհանրապես: Վերոհիշյալի արտահայտությունն են նկատում, օրինակի համար, որ Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ 6-րդը 1950 թ. հոկտեմբեր 16-ին Մոսկվայում գումարված Սովետական Միության խաղաղության երրորդ համաժողովին ընտրվում է խաղաղության պաշտպանության կոմիտեի անդամ... և ժողովրդի կողմից նա կոչվում է «հայրենասեր կաթողիկոս»:

Ես պետք է ներկայացնեմ խաղաղության պաշտպանության ի խնդիր Հայ Առաքելական եկեղեցու ներդրումների զանազան երեսները: Նյութի վերաբերյալ առանձին ուսումնասիրություն ինձ ծանոթ չէ: Անցյալին վերաբերող տվյալների համար ես հենվում եմ հիմնականում Ֆրիդրիխ Հայերի կողմից «Աշխարհի եկեղեցիները» շարքում հրատարակված «Հայ եկեղեցին» հատորյակի վրա: Մեր օրերի վերաբերյալ օգտագործում եմ ունեցած որոշ տեղեկություններ և նյութեր՝ Էջմիածնի կողմից ինձ տրամադրված:

Ցավոք պետք է ասենք, որ անցյալում ընդհանուր առմամբ եկեղեցիների համար

* Տպագրվում է փոքրիկ հապավումներով:

«խաղաղությունը» զրեթե նյութ չի եղել: Վիճակը փոխվում է Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո, երբ խաղաղությունը Լենինի հայտնի կոչի մեջ հայտարարվում է որպես մարդկության պարտավորություն: Սա ամենևին միայն պրոպագանդայի նյութ չէր: Սովետական երիտասարդ պետությունը ձեռնամուխ եղավ խաղաղությունը իր քաղաքական բարձրագույն նպատակը հռչակելու: Ուստի վարմանալի չէ, որ 1920 թ. Հայաստան ներխուժած Քեմալ Աթաթուրքի բանակի դեմ «Հայ կոմունիստները... Կարմիր բանակին օգնության կանչեցին և 1920 թ. նոյեմբերին... Հայաստանը դարձավ Սովետական Հանրապետություն»: Մի ծանրակշիռ քայլ, որով հին հայկական, նոր սովետական հայկական հայրենիքը այսուհետև պաշտպանվում էր թուրքական հերթական հարձակողական գործողություններից: 1934 թ.,— գրում է Տ. Մեսրոպ ծ. վրդ. Գրիգորյանը,— «Նյու Յորք Թայմս»-ի մոսկովյան թղթակիցը Էջմիածնում հարցապրուց է անցկացնում խորհրդի 1-ինի հետ Սովետական Միության մեջ Հայաստանյայց Եկեղեցու վիճակի մասին: Կաթողիկոսը իր երախտագիտությունն է հայտնում Ռուսաստանին՝ խաղաղության ապահովման և օգնության համար, որ ռուսները ցուցաբերեցին հայերին՝ իրենց հայրենիքի վերաջինման աջատանքներում, որ կառավարությունը ցուցաբերում է բոլոր խնդիրները բարի կամեցողությամբ և փոխադարձ հասկացողությամբ լուծելու պատրաստակամություն»: Հանրածանոթ է, որ Ռուս Օրթոդոքս Եկեղեցին կապմեջ Դիմիտրի Դոնսկոյի անվան տանկային շարայունը ընդդեմ գերմանական ֆաշիստ ներխուժողների, սակայն շատ քչերին է ծանոթ, ինչպես Տ. Մեսրոպ ծ. վրդ. Գրիգորյանն է հիշատակում, որ նաև Հայ Առաքելական Եկեղեցին է նման քայլի ձեռնարկել. «Հայաստանում կաթողիկոսական տեղապահ Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքյանը Ստալինից արտոնություն է ստանձնել ազգային հերոս Սասունցի Դավթի անունով տանկային շարայուն կազմելու: Արքեպիսկոպոսը դրամ հավաքեց սփյուռքի հայ համայնքներից և 18 մարտ 1944 թ. Սովետական բանակին հանձնեց տանկային շարայունը: Նա 1944 թ. մի կոչ ուղղեց Հայ ժողովրդին՝ ազդարարելով, որ պետք է իր երկիրը հայրենասիրությամբ պաշտպանել»: «1945 թ. ապրիլի 19-ին 76-ամյա տեղապահը ընդունվում է Կրեմլում: Այս հանդիպումից 10 օր հետո Սովետական բանակը մուտք է գործում Բեռլին: Թամանյանի անվան հմր. 89 խայկական դիվիզիան գններալ Նվեր Սաֆարյանի հրամանատարությամբ

մխրանքներ է գործում: Մայիսի 8-ին պատերազմը ավարտված էր և մայիսի 31-ին Գևորգ արքեպիսկոպոսը մեծարվում է Կովկասի պաշտպանության մեդալով»:

Գևորգ արքեպիսկոպոսը (կաթողիկոսական տեղապահ 1941-ից) 1945 թ. հունիսի 22-ին ընտրվում է կաթողիկոս, իբրև Գևորգ Զ: Նա քաջալերում է արտասահմանում ապրող հայերի Սովետական Հայաստան ներգաղթելու ոգևորությունը:

Տ. Մեսրոպ ծ. վրդ. Գրիգորյանը հիշատակում է. «Գևորգ 6-րդը աշխատում էր նաև խաղաղության պաշտպանության ի խնդիր: 1950 թ. օգոստոսի 5-ին Թբիլիսիում նա ստորագրում է Ռուսաց Պատրիարք Ալեքսեյի, վրաց կաթողիկոս Կալիստրատոսի հետ խաղաղության հրովարտակ: Նա մահանում է 1954 թ.»:

Գևորգ Զ-ին՝ 1955 թ. սեպտեմբերի 30-ին միաձայնությամբ հաջորդ է ընտրվում Վաչգեն Ա-ն: Հայ Առաքելական Եկեղեցու խաղաղության ի նպաստ ներդրումը ամբողջապես սկենդում է դեպի կաթողիկոսը: Նա, ի տարբերություն բողոքական Եկեղեցու, ներկայացուցիչն է իր Եկեղեցու ողջ գործունեության: Եկեղեցին որոշ առումով կենտրոնացած է նրա անձի մեջ: Նույնիսկ երբ Եկեղեցու նվիրապետության որևէ անդամ ինչ-որ եկեղեցական պարտականություն է ստանձնում, այդ կատարվում է կաթողիկոսի օրհնությամբ: Կաթողիկոսն է, որ Եկեղեցու անդամներին առաջադրում է որոշակի պարտականություններ՝ ի հարկին Գերագույն Հոգևոր խորհրդի համաձայնությամբ: «Գ. Հ. խորհուրդը բոլոր կարևոր հարցերում կանգնած է կաթողիկոսի կողքին, որպես խորհրդատու: Սկզբում այն բաղկացած էր միայն եպիսկոպոսներից, բայց 1945-ից սկսյալ մաս են կազմում աշխարհիկ կրթագիտական անձինք: Ներկայի Հոգևոր խորհուրդը կազմված է 4 եպիսկոպոսներից, (2-ը Սովետական Միությունից, 2-ը արտասահմանից) և 3 աշխարհականներից, որոնք դասախոսներ են Հայ գրականության, պատմության և լեզվի»:

Հայ Առաքելական Եկեղեցին խաղաղության ի նպաստ իր պարտավորությունը իրականացնում է տարբեր կերպով: Մի դեպքում դա ուղղակի կաթողիկոսի կողմից տարված աշխատանք է, կամ նրա կողմից պարտավորեցված Եկեղեցու որևէ անդամի գործունեությունը՝ լինի ձամփորդություն արտասահման, արտասահմանյան պատվիրակությունների ընդունելություն, այսինքն հե-

ղինակավոր անձերի ընդունելություն Սուրբ Էջմիածնում: Մյուս դեպքում գործունեություն ապգային խաղաղասիրական կապակերպություններից ներս, զոր օրինակ համագործակցություն այլ եկեղեցիների և Սովետական Միության կրոնական կապակերպությունների հետ՝ Սովետական Միության խաղաղության կոմիտեի ջրջանակում, և վերջապես համագործակցություն կամ անդամակցություն միջազգային խաղաղության կապակերպություններում, Աշխարհի խաղաղության խորհրդում կամ Քրիստոնեական խաղաղության ժողովում:

Արդ, նման գործունեության ամբողջական պատկերը ներկայացնելը գերազանցում է բանաստեղծության հնարավորությունները և անկասկած նաև իմ գիտելիքները: Այդ իսկ պատճառով պիտի սահմանափակվեմ առանձին օրինակներ ներկայացնելով:

Նման դեպքերում, ի դեպ իմ տեղեկություններն ամենևին էլ միայն գրականության սահմաններում չեն ամփոփված: Ինձ համար արտակարգ առանձնաշնորհում եմ նկատում Նորին Սրբությանը 1961-ից Պրագայի համաքրիստոնեական խաղաղության կոնֆերանսից սկսյալ բավականին հաճախ հանդիպելը և նրա անձի մեջ հայրաբար ընկեր և ճշմարիտ եղբայր գտած լինելը:

Այսպիսով ես հաճախ եղա ընդունելությունների, որ նա տալիս էր արտասահմանյան այցելուներին, և միշտ տեսնում էի, որ ժողովուրդների միջև խաղաղության խնդիրը պրոյեցների նախասիրած նյութերից էր: Իր քարոզների մեջ նույնպես նա երբեք չի հոգնում խաղաղությունը ավետարանելու՝ շատ հաճախ այն առնչելով իր ժողովրդի նկատմամբ 1915 թ. կատարված ցեղասպանության հետ: Ես մեջբերում եմ կատարում Ծննդյան առթիվ խոսված քարոզից. «Հիսուս Քրիստոսի ծնունդով Աստուծո և մարդու միջև կյանքի և խաղաղության մի պայման սկսվեց... Ով փնտրում է խաղաղությունը, նա կգտնի Աստծուն»:

1959 թ. հոկտեմբերին Վազգեն Ա կաթողիկոսը դիմել է Սովետական Միության Մինիստրների խորհրդի նախագահին և ԱՄՆ-ի պրեզիդենտին. այդ դիմումի մեջ ասված է. «Քրիստոնեությունը հիմնականում սիրո և խաղաղության վարդապետություն է մարդկային և հասարակական կյանքում... «և յերկիր խաղաղություն, ի մարդիկ հաճություն»:

Քանի որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը աշխարհասփյուռ համայնքներ ունի հովվելու, ուստի իր համայնքի անդամներին այցելելու նպատակով (հաճախ ճամփորդություններ է կատարում արտասահման: Այս-

պես օրինակ. 1968 թ. մայիս 2-ին Ամերիկա կատարած հովվապետական այցելության ժամանակ հանդիպում ունեցավ ՄԱԿ-ի ժամանակի գլխավոր քարտուղար Ու. Թանթի հետ Միացյալ ազգերի կապակերպության գլխավոր շենքում: Ի միջի այլոց կաթողիկոսը ասել է. «Մեր ցանկությունն է, որ ՄԱԿ-ը աստիճանաբար մի ուժ դառնա... միայն խաղաղության ոգին և փոխադարձ բարի կամքն է եղել աղբյուրը երջանկության և մարդկային առաջընթացի»: Հայ ժողովրդի ցեղասպանության 50-ամյակի առթիվ կաթողիկոսը իր կոնդակում գրել է (և այս կոնդակը մասնավորապես հատկանշական է, որ Սովետական Միությունը մեծարվում է իբրև խաղաղության պաշտպան իր պատմության մեջ հաճախ ձևոված և վտանգված մի (հայ) ժողովրդի). «Մեր ժողովրդի դարավոր պատմությունը կենդանի մի հուշարձան է, որը վեր է բարձրանում մարդկային հորիզոնում... և մեր սրբապան երկիրը՝ Հայաստանը, ապրում է իր վերապրոթնքը իբրև ապգային պետականություն»: Վստահորեն սա բնորոշ նկարագրություն է և ամեն անգամ, երբ մարդ այցելում է Հայաստան, վարմանքով և ուրախությամբ հաստատում է, թե ինչպիսի նոր առաջընթացներ են արձանագրվել: Բայց այդուհանդերձ խաղաղությունը ինչպես անցյալում, այնպես էլ այսօր վտանգված է. և այդ պատճառով, երբ տեղեկանում ես, որ սահմանից այն կողմ ՆԱՏՈ-ի հանձնարարականով ամերիկյան ատոմական ռակետներ են ուղղված այդ երկրի վրա, մի երկիր, որը ամեն օր Էջմիածնի մոտ գտնվող ատոմական էլեկտրակայանից հոսանք է մատակարարում Թուրքիային: Ատոմական ռակետներ, ատոմական հոսանքի դիմաց, ինչպիսի փոխանակություն: Սա հիշեցնում է մի դրվագ, որին ես ականատես եղա Սովետական Միության վրա հարձակման նախօրեին: Մինչ գերմանական զորաբանակները արդեն հարձակման հրաման էին ստացել և դարանակալ՝ Բուգ գետի ափին էին, սահմանի մյուս կողմում պայծառ լուսավորված մի կայարանում ցորենի վագոններ էին բեռնավորվում՝ Գերմանիայի համար նախատեսված: Ցեղասպանությունը մասնավորապես մեկ էլ է առնչվում: Սա ոչ առաջինն էր և ոչ էլ վերջինը՝ տեխնիկապես կատարելագործված մեր դարաշրջանում: Դրանցից երեքին գերմանացիները ուղղակի կամ անուղղակի մասնակից էին: 1905 թ. ցեղասպանություն էր գործում Հերոսի նկատմամբ: 1915-ին լուրջություն պահպանեց Բարձր դռան առջև, թեև ներխուժումը անարդյունք չպիտի մնար: Հայր Լեփ-

սիուսի հիշատակը հուշում է մեզ այդ մասին: Եվ 1945 թ. իրականացվեց դարի մեծագույն ցեղասպանությունը՝ Սովետական Միության, Լեհաստանի և հրեաների նկատմամբ: Մարդկությունը ապատագրվեց գերմանական ֆաշիզմից՝ խաղաղության համար, որը ամեն դեպքում, մնացել է անկայուն, և որի համար պետք է շարունակել պայքարել: Այդ պայքարը մղում է հայոց Եկեղեցին Սովետական միության Եկեղեցիների հետ միասին: Կաթողիկոսը և Հայ Եկեղեցու մյուս հոգևորականները մասնակցում էին միջկրոնական խաղաղության մեծ համաժողովներին Սովետական Միությունից ներս: Այսպես խոսք առավ կաթողիկոսը 1982 թ. մայիսին՝ Մոսկվայում գումարված «Կրոնական ներկայացուցիչների հավաք, կյանքի սուրբ պարզեցում ատոմական աղետից փրկելու համար» համաժողովում: Իր ողջույնի խոսքում նա ի միջի այլոց ասաց. «Մենք հաճույքով ընդունում ենք ի գիտություն, որ արդարության և խաղաղության ոգին արտացոլված պիտի լինեն ՄԱԿ-ի բոլոր գլխավոր փաստաթղթերում... Թող երբեք մայրերը չողբան իրենց որդիների մահը, թող երեխաները խաղաղությամբ քնեն և առավոտյան Վարդ արթնանան»: Կաթողիկոսը իր խոսքը ավարտեց Մատթեոսի Ավետարանի Լեռան քարոսի խաղաղարարներին ուղղված երանիտով:

Հելսինկիի խաղաղության համաշխարհային համաժողովում 1965 թ. հուլիսի 12-ին Հայոց Ծայրագույն Պատրիարքը հայտարարեց. «Հնագույն քրիստոնեական Եկեղեցիներից մեկի կրոնապետի հանգամանքով ցանկանում ենք ընդգծել, թե ինչպիսի նշանակալի դեր կարող են ստանձնել Եկեղեցիները՝ խաղաղության մթնոլորտ ստեղծելու համար: Խաղաղության մթնոլորտ ստեղծելու առաքելությունը պարզապես պատկանում է Եկեղեցուն, այն մտնում է նրա Սուրբ պարտականությունների մեջ»:

Հայ Առաքելական Եկեղեցու և նրա կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ջանքերը խաղաղության ի նպաստ արժանացել են 1966 թ.՝ խաղաղության պահպանության Ստոկհոլմյան կոմիտեի Ժողովի Քուրի Փրայսեյ պարգևին, 1968 թ.՝ Սովետական Միության Պատվո Շքանշանին, 1978 թ. «Ժողովուրդների բարեկամության» բարձր պարգևին:

Քրիստոնեական խաղաղության համաժողովը հիմնվել է 1958 թ.: Մեկ տարի ընդմիջումներով գումարված երեք անընդհատ նախաժողովներից հետո 1961 թ. կայացավ առաջին խաղաղության համաքրիստոնեական համաժողովը, որին իր մասնակցությունը բերեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատմիրականությունը՝ գլխավորությամբ Պատրիարք-կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի: Կաթողիկոսը խոսեց «Խաղաղությունը և Քրիստոնեական արդարությունը» թեմայով: Նա ասաց, «Արդարև հնարավոր չէ խաղաղ գոյավիճակ հուսալ կամ ապահովել անհատի կամ հասարակության համար առանց արդարության... քանզի արդարության պտուղն է կյանքի ծառը» (Առակաց ԺԱ, 30): Ծառունակելով իր մտքերը խաղաղության շուրջ կաթողիկոսը բնութագրեց այն իբրև քրիստոնյաների արժեքավոր ժառանգություն: «Խաղաղության իդեալը մի աշխարհ է, մի աշխարհայացք... Հանդես գալ ընդդեմ պատերազմի, նշանակում է խոնարհվել Աստուծո կամքի առջև»: Հայ Եկեղեցին՝ 1961 թ. սկսած օգտաշատ կերպով գործակցում է Խաղաղության քրիստոնեական համաժողովին: Մի անգամ ժողովին մասնակցություն է բերում իր պատգամավորների միջոցով, ուրիշ անգամ հրավիրում է, որ այն կայանա Հայաստանում: Այդպես պատահեց միջազգային քարտուղարության, ինչպես նաև մյուս մասնաճյուղերի հետ, առանձնակի պատասխանատվություն ստանձնեց Հայ Եկեղեցին Միջին Արևելքի մասնաճյուղի համար, որի ժողովները բավմիցս գումարվեցին Հայաստանում: Մասնաճյուղի նախագահը ներկայացնում էր Հայ Եկեղեցին: Վերջապես անհրաժեշտ է նաև հիշատակել, որ Հայ Եկեղեցին նաև ֆինանսական նշանակալի օգուտ է տվել Խաղաղության համաքրիստոնեական համաժողովին: Ընդհանուր հայտարարի բերելով կարելի է ասել, որ փոքրիկ Հայ Եկեղեցին մեծ նպաստ ունի աշխարհի խաղաղության և արդարության նվիրված աշխատանքներում: Այս բոլորի կողքին նաև Հայ Եկեղեցու գործունեությունը Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդում, որտեղ Հայ Առաքելական Եկեղեցին ակնառու տեղ է գրավում ոչ միայն որպես «պատմիրականություն», այլև «ամենանշանավոր» և «հոգևոր կենսունակություն ունեցող» արևելյան ազգային Եկեղեցի: